

Oponentský posudok na habilitačnú prácu Mgr. Gabriely Múcskovej, PhD.:
Jazykové zmeny v historickom vývine gramatických tvarov z aspektu gramatikalizácie
(na príklade vývinu slovenského préterita)

Záujem G. Múcskovej o problematiku gramatikalizácie, respektíve o interpretáciu istého súboru historických jazykových zmien z pohľadu teórie gramatikalizácie možno predstaviť v širšom kontexte autorkiných publikovaných diel: ako o tom vypovedá aj prehľad jej publikačnej činnosti, autorkina prvá štúdia tematicky zameraná na prípady gramatikalizácie v rámci vývinovej línie slovenského jazyka vychádza v roku 2009 a na ňu nadväzujú i ďalšie publikačné jednotky (štúdie vychádzajúce v roku 2012 i 2013). Predloženú monografiu tak môžeme vnímať jednak ako vydarený výsledok sústredenej vedeckej pozornosti v rozširujúcej sa a rozvíjajúcej sa kontinuite autorkiných úvah o problematike, jednak ako bádateľsky vnímavú a autorsky uváženu reakciu na impulzy, ktoré pre opis a explanačné uchopenie istých synchronne (v súčasnom slovenskom jazyku) prirodzene ukotvených výsledkov jazykových zmien diachrónej podstaty poskytuje práve teória gramatikalizácie. Aj v tomto druhom naznačenom pohľade má pritom v práci svoje opodstatnené miesto kontinuita, a to kontinuita čerpajúca z konštruktívnej nadväznosti na doterajšie známe lingvistické interpretácie príslušných javov v slovenských i širších slovanských súvislostiach, ich kriticko-hodnotiacej analýzy, aktualizáčného predstavenia a zhodnotenia cez gramatikalizačnú optiku. Takto uplatnený prístup vychádza z prirodzenej potreby nahliadať na interpretované v koncepcno-výskumných (a časových) súvislostiach: ako autorka v práci konštatuje (s. 164), otázkam jazykových zmien, v priebehu ktorých sa samostatné autosémantické lexikálne jednotky stávajú jednotkami zastupujúcimi abstraktné gramatické významy (resp. gramatická jednotka nadobúda vyššiu mieru abstraktného gramatického významu), sa historická lingvistika na báze iných teoreticko-metodologických východísk venovala dávno pred vznikom teórie gramatikalizácie. Preto poznanie doterajších lingvistických prístupov a názorov patrí k devízam práce a prináša i ďalšie benefity vo vzťahu k uchopeniu a rozvíjaniu témy z perspektívy gramatikalizácie – akcent na atribút komplexnosti a procesuálnosti v chápaní jazykovej zmeny totiž autorke umožňuje chápať i interpretačne diferencované výklady nie ako vysvetlenia navzájom sa nevyhnutne vylučujúce, ale ako vysvetlenia (z pohľadu gramatikalizácie ako komplexnej jazykovej zmeny) vzájomne súčinné,

teda ako vysvetlenia, ktoré per partes síce zohľadňujú iba isté súčasti procesu jazykovej zmeny, no vo vzájomnej prepojenosti zachytávajú realizáciu jednotlivých fáz a parametrov gramatikalizačného procesu.

Ako názov habilitačnej práce vstupne vypovedá, autorkine lingvistické úvahy sa koncentrujú na vývin slovenského préterita a rekonštrukcia tohto vývinu, dlhotrvajúcej cesty od praslovanského perfekta (od formovania analytického tvaru perfekta, od pôvodnej syntaktickej konštrukcie pozostávajúcej zo samostatných lexikálnych jednotiek) až po súčasný gramatický tvar (a význam) všeobecného préterita a jeho variantnosť v slovenských [príp. aj iných blízkopríbuzných slovanských (českých, poľských)] nárečiach, sa interpretačne opiera o novšiu teóriu gramatikalizácie, teóriu, ktorá, ako si sama autorka uvedomuje, v slovenskej historickej lingvistike svoje výraznejšie uplatnenie doteraz nemala a v našich podmienkach zatiaľ nachádzala parciálnu odozvu skôr v prácach zameraných na synchronnú dynamiku jazyka (porov. s. 5, 16). V tejto súvislosti jej zámernú autorskú aplikáciu na vysvetlenie vybranej historickej jazykovej zmeny možno hodnotiť ako nówum, ako rozširovanie možností interpretačných prístupov k vývinovej línii slovenského jazyka. Súčasne sa žiada zdôrazniť, že toto nówum pre slovenskú historickú lingvistiku nie je samoučelné, naopak, obraz jazykovej zmeny, ktorý autorka na podloží tejto teórie vytvára, potvrdzuje funkčnosť a prínosnosť takéhoto pohľadu, pohľadu, ktorý skúmaním procesualnosti, skúmaním zdanlivo samostatných, no pritom vzájomne podmienených, usúvzt'ážnených čiastkových procesov umožňuje prepájať diachróniu so synchroniou, prekračovať hranice tradične vyčleňovaných jazykových rovín a reflektovať jazykové, kognitívne i kultúrne súvislosti – tak ako to vo svojej práci konkrétne (prípadovou analýzou praslovanského perfekta a dnešného préterita) a v záverečnej časti zovšeobecňujúco a pritom autorsky autenticky (hľadaním a predstavením vlastnej autorskej odpovede/odpovedí na otázku *Prečo gramatikalizácia?*) robí G. Múcsková.

Kompozičná štruktúra práce vytvára vhodný rámec na predstavenie problematiky v obsahovej prepojenosti a vzájomnej nadväznosti jej tematických zložiek: okrem rámcujúcich úvodných a záverečných častí autorka prácu člení do štyroch kapitol (*Jazyková zmena, Gramatické stvárnenie minulých dejov v psl. vývine jazyka, Historický vývin perfekta a préterita z aspektu gramatikalizácie, Desémantizácia a dekategoriácia ako kovertné vývinové procesy*).

V prvej kapitole dominuje predstavenie gramatikalizácie ako teórie a komplexnej jazykovej zmeny. Táto časť pozitívne ťaží tak z autorkinho odborného rozhľadu v literatúre zahraničnej produkcie venovanej otázkam gramatikalizácie, ako aj zo schopnosti predstaviť a usúvzťazniť proces gramatikalizácie, jeho fázy a parametre, zmeny, ktoré v tomto procese prebiehajú, odlišné stupne gramatikalizácie či javy s odlišným stupňom gramatikality s príkladovým interpretačným prepojením. A tak – hoci vo svojej jadrovej časti sa práca javovo špecializuje – teória gramatikalizácie nachádza v práci svoju dokumentáciu a aplikáciu i v širšom javovom pohľade (napr. zložené adjektívne tvary, pomocné slovesá, vývoj aoristového antepreterita a i.).

Druhá kapitola charakteristikou praslovanských foriem minulého času tvorí potrebný prológ k hlavnej časti práce, v ktorej sa autorská pozornosť sústreďuje na vývoj – už v názve práce informačne špecifikovanej – vybranej formy minulého času s aplikáciou gramatikalizačného prístupu. Na túto časť nadväzuje kapitola venovaná konkrétnym prejavom desémantizácie a dekategoriácie, ktorými prechádzajú zložky analytickej konštrukcie.

Autorka stanovené ciele práce premyslene naplňa, vhodne využívajúc na vykreslenie a interpretáciu obrazu procesuálnosti a variantnosti (historickej i súčasnej) ten potenciál, ktorý pre sledovanie priebehu gramatikalizačného procesu poskytujú historické a nárečové materiály. Zakomponovanie zachovaných historických a nárečových ukážok sa v práci ukazuje ako jednoznačne funkčné, a tak sa práca stáva hodnotným príkladom, ako s materiálom tohto typu pracovať, ako zužitkovať jeho výpovednú hodnotu. Tá sa v autorkinom prístupe neredukuje striktne na dokladovú sféru, ale poskytuje jej aj (resp. predovšetkým) relevantnosť interpretačnú – s uvedomovaním si istých limitov písomných historických prameňov pre formuláciu priamočiarych záverov vzťahujúcich sa k živému slovenskému jazyku istého obdobia. V tomto naznačenom kontexte treba pozitívne spomenúť i to, že výber historických textov je autorkou zdôvodnený a zodpovedá výskumnému zámeru a výkladovo-interpretáčným potrebám. Keďže nárečia, a teda aj vybrané nárečové texty nesú, pochopiteľne, výraznú pečať areálovosti, autorka vo svojej práci sleduje problematiku gramatikalizácie a odlišných stupňov gramatikalizácie tvarov préterita i vo vzťahu k synchronnej variantnosti areálovej, regionálnej. Práca (a toto konštatovanie sa vzťahuje nielen parciálne na túto časť, ale má aj svoje univerzálne vyznenie) sa vyznačuje zohľadňovaním súvislostí a konfrontačnou analýzou nielen v slovenskom, ale aj v slovanskom kontexte (najmä vo vzťahu k českému a poľskému jazyku a ich

nárečiam). Práve konfrontačná registrácia a analýza rôznych stupňov gramatikalizácie préteritálnych foriem nielen v intra-, ale aj interjazykovom pohľade potvrdzuje relevanciu a prínosnosť autorkiných tvrdení. Ako príklad môžem uviesť napr. opodstatnenosť diferenciácie medzi syntetickými gramatickými tvarmi a syntetizovanými analytickými tvarmi (poľština verzus okrajové východoslovenské nárečia). Moja poznámka k tejto časti má len podružný charakter a smeruje nie k predloženej interpretačnej línii, ale k dokladovému nárečovému materiálu, ktorým sa dokumentačne podkladá výskyt tvarov s koncovkou *-m*, *-s*, pohyblivosť gramatických sufixov a koexistencia jednotlivých štruktúrnych typov gramatických tvarov préterita (s. 106 – 110). Autorka v nadväznosti na areálovú lokalizáciu výskytu príslušných tvarov totiž ich areálovú rozšírenosť dokladá a konkretizuje nárečovými ukážkami z príslušných, vo vlastnej textovej časti vymenovaných nárečí, absentuje pritom kontextový príklad z jedinej spomenutej nárečovej oblasti (sotácke nárečia) a neprítomnosť materiálu z tejto nárečovej oblasti sa zvyrazňuje viacnásobnosťou ukážok z iných oblastí (ukážky z viacerých lokalít daných nárečových areálov). Ako som však už uviedla, táto poznámka nie je poznámkou nosného rázu, ide skôr o reflexiu istej neúplnej (resp. len výberovej) prepojenosti areálovej charakteristiky s jej dokladovou materiálou časťou.

V diskusii by ma zaujímalo – v nadväznosti jednak na predstavené chápanie gramatikalizácie a jednak na proces označený v práci ako proces degramatikalizačný, registrovaný v časti slovenských nárečí (s. 134) – bližšie predstavenie autorkinho chápania degramatikalizácie a jej atribútov.

Predložená habilitačná práca G. Múcskovej je presvedčivým autorským vedeckým výstupom, ktorý zreteľne vypovedá tak o prínosnosti aplikácie teórie gramatikalizácie v kontexte slovenskej diachrónnej i synchronnej lingvistiky, ako aj o vedecko-bádateľských kvalitách habilitantky. Habilitačnú prácu považujem za prácu, ktorá spĺňa všetky požiadavky kladené na kvalifikačné práce tohto typu, a odporúčam, aby po jej úspešnej obhajobe bol Mgr. Gabriele Múcskovej, PhD., udelený vedecko-pedagogický titul docentka v odbore slovenský jazyk a literatúra.